

47. ДАВО – Ф. 427. – Оп. 1. – Спр. 53.
48. ДАРО – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 27.
49. ДАРО – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 24.
50. ДАРО – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 32.

УДК 94:355.311.1(438)(=161.2)»1937/1945»

Т.Пилипович

УКРАЇНЦІ У СКЛАДІ АРМІЇ ГЕНЕРАЛА АНДЕРСА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ШЛЯХИ ПОЯВИ ТА УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Статтю присвячено причинам появи та участі українців у складі польського військового формування – Армії генерала Андерса. Досліджено та проаналізовано перебування українців у радянських таборах для військовополонених після радянсько-польської війни 1939 року. Проаналізовано репресивні кампанії радянської влади на території Західної України в період 1940-1941 років. Висвітлено причини та дипломатичні перемовини щодо формування Армії генерала Андерса та взаємозв'язок даних питань з українським фактором. Доведено, що польське еміграційне керівництво приділяло особливу увагу українському питанню під час дипломатичних переговорів про створення військового формування на території СРСР, адже в майбутньому українці могли б зіграти вирішальну роль в питанні відновлення східних кордонів польської держави. Розкрито механізми й особливості участі українців у бойових діях Другої світової війни у складі польського військового формування.

Ключові слова: українці, військовополонені, радянсько-польська війна 1939 року, Армія генерала Андерса, Монте-Кассіно.

Статья посвящена причинам появления и участия украинцев в составе польского военного формирования – Армии генерала Андерса. Исследовано и проанализировано пребывания украинцев в советских лагерях для военнопленных после советско-польской войны 1939 года. Проанализированы репрессивные кампании советской власти на территории Западной Украины в период 1940-1941 годов. Освещены причины и дипломатические переговоры по формированию Армии генерала Андерса и взаимосвязь данных вопросов с украинским фактором. Доказано, что польское

эмиграционное руководство уделяло особое внимание украинскому вопросу во время дипломатических переговоров о создании военного формирования на территории СССР, ведь в будущем украинцы могли бы сыграть решающую роль в вопросе восстановления восточных границ польского государства. Раскрыты механизмы и особенности участия украинцев в боевых действиях Второй мировой войны в составе польского военного формирования.

Ключевые слова: украинцы, военнопленные, советско-польская война 1939 года, Армия генерала Андерса, Монте-Кассино.

This article analyzes the participation of Ukrainians in the Army of General Anders during the Second World War. The methodological basis of this article selected the principles of historicism, objectivity and systematic approach, general and special historical research methods. It is proved that one of the circumstances why Ukrainians took part in the Polish military formation was Ukrainians attendance as a part of the Polish Army during the Soviet-Polish war of 1939, and further forced detention as prisoners of war in the Soviet Union. One of the most likely causes of repression against the Polish troops was the desire to get rid of the Soviet leadership, followers of anti-communist views.

From September 1939 – June 1941's they were carried out arrests and deportations of Ukrainians among Polish citizens settled the territory of Western Ukraine and Western Belarus. These devidings are subject to certain intentions of the Soviet regime.

The article analyzes the Ukrainian factor in the formation of the Army of General Anders in the USSR. Polish emigration government payed special attention to the Ukrainian issue during diplomatic negotiations on the establishment of military formations on the territory of the USSR, as Ukrainians in the future could play a crucial role in the restoration of the eastern borders of the Polish state.

Special attention is focused on the study of the nature and specific manifestations of Ukrainian participation in the fighting of Army of General Anders in Italy during the Second World War. The process of establishing the number of Ukrainians in the fighting on the territory of the peninsula is complicated by the lack of official statistics nationality personnel General Anders Army during this period, and the interpretation of the facts of dead Ukrainians names as Polish citizens. However, the participation of Ukrainians in the fighting in Italy shows the analyses of biographical materials, Ukrainian troops of General Anders Army.

Key words: *Ukrainian, prisoners, Soviet-Polish war of 1939, Army of General Anders, Monte Cassino.*

З часу закінчення Другої світової війни минуло більше сімдесяти років. Але багато її сторінок, зокрема участі в ній українців, доводиться переосмислювати. Маловідомою сторінкою світової історії є участь українців у складі польського військового формування – Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни. Дане питання в сучасній історіографії є малодослідженим і надзвичайно актуальним.

До причин появи українців у складі польського військового формування можна віднести наступні історичні події: участь українців у складі Війська Польського під час радянсько-польської війни 1939 р. та подальше перебування українців у радянських таборах для військовополонених, а також радянські репресії проти польських громадян на території Західної України та Західної Білорусі, які тривали в період з вересня 1939 року до червня 1941 року.

В шеренгах Війська Польського у вересні 1939 р. воювали, за різними оцінками, від 150 до 200 тисяч українців. Національний склад Війська Польського в 1939 р. був неоднорідним: крім поляків та українців у складі армії перебували євреї та білоруси. В шеренгах Війська Польського у вересні 1939 р. воювали десятки тисяч українців. Більшість з них сумлінно виконали свій військовий обов'язок, чимало з них віддали своє життя у вересневій кампанії 1939 року [5, с. 217]. Згідно з даними українського історика А. Руккаса, станом на 1 вересня 1938 р., у складі Війська Польського перебувало 38 контрактних офіцерів-українців [7, с. 92].

З нападом Вермахту на територію Польщі українці з етнічних українських земель Другої Речі Посполитої відчутно поповнили практично всі роди військ польської армії. Відомий діяч українського національно-визвольного руху Т.Бульба-Боровець так описував хід мобілізації: «Потяг набитий вояками та їхніми скриньками і торбами. Всі вони були українцями. На всіх станціях досідають нові вояки...» [1, с. 37–38]. Найбільший відсоток українців у складі Війська Польського був у піхотних та кавалерійських частинах [5, с. 218].

В середині вересня 1939 р. німці в основному розгромили польську армію, приготування до наступу на східні території Другої Речі Посполитої розпочала Червона армія. Уже до 20 вересня 1939 р. радянські війська зайняли Луцьк, Рівне, Дубно, Тернопіль, Бучач, вийшли до Львова [5, с. 217]. Серед військовополонених польських вояків було близько 20 000 етнічних українців [5, с. 226]. Велику частину польських солдатів було взято в полон на території північно-східних воєводств Польщі, де розквартирувалися запасні військові одиниці, до яких були змобілізовані резервісти останньої хвили (початок вересня 1939 р.). Значна частина українських вояків, взятих у полон військами Українського фронту на території Західної України, воювали до того з німецькими та радянськими частинами в районі Львова, Рівного і Тернополя [16, s. 176–177]. Загалом після нападу Червоної армії на Польщу у вересні 1939 р. війська Українського і Білоруського фронтів взяли в полон 125 000 тисяч польських солдатів [8, s. 19].

Після захоплення в полон польських військових, радянською владою було вирішено одразу звільнити солдатів українського і білоруського походження. Про це свідчить розпорядження керівника ГПУ Л.Мехліса від 20 вересня 1939 року [16, s. 176–177]. Однак з часом від ідеї звільнення українських та білоруських вояків Війська Польського відмовилися.

Зі збірних радянських пунктів, колишні солдати Війська Польського направлялися до концентраційних таборів на території СРСР (Осташківський, Вологодський, Грязовецький, Козельський, Козельщинський, Путивльський, Старобільський, Юхновський). В Осташкові, станом на 10 жовтня 1939 р. утримувалися разом з офіцерами і цивільними особами 6938 солдатів-уродженців «східних кресів», солдатів родом з центральної Польщі було 1913. Станом на 1 грудня 1939 р. ці цифри змінилися після часткового звільнення солдатів української та білоруської національності (на 5963 військовополонених уродженців новоутворених БРСР і УРСР було 1919 осіб) [12, k.76]. На початку жовтня 1939 р. в Грязовцю на 3095 польських військовополонених було 2500 уродженців Західної України та Західної Білорусі [13, k. 148]. З повідомлення

начальника XII відділу Генерального штабу до начальника Генерального штабу Червоної армії відомо, що станом на 3 жовтня до пунктів прийому Білоруського і Українського фронтів прибуло 99 149 польських військовополонених [8, s. 267]. До 19 жовтня з таборів було звільнено 27 557 осіб, а з пунктів утримання на території західних областей БРСР і УРСР 13 472 осіб. На думку українського історика Г. Бухало, принаймні 20 000 звільнених становили українці [11, s. 135]. Незначна частина українців та білорусів була звільнена з таборів згідно наказу керівника Управління у справах військовополонених НКВС майора П. Сопруненка від 22 жовтня. У той же час, після жовтневого звільнення у таборах залишилося 25 000 польських військовополонених (серед них була частина українців), яких направили на будівництво дороги Новоград-Волинський – Львів [26, s. 20]. В телеграмі одного з керівників НКВС В. Чернишова до коменданта табору у Козельську наказувалося, серед підлягаючих звільненню жителів Західної Білорусі та Західної України, обрати 17 000 добре одягнених та працездатних чоловіків і 16 жовтня відправити їх під конвоем на роботу в Кривий Ріг. Там був підготовлений табір на 18 000 осіб. Відомо, що близько 10-15% польських військовополонених, які працювали на території українських земель були українці та білоруси, які сумлінно виконували свою норму [14, s. 125].

Утримання українців в таборах для польських військовополонених суперечило навіть радянському законодавству. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради про включення Західної України до СРСР (2 листопада 1939 р.) особам надавалося радянське громадянство. Незважаючи на це, тисячі громадян продовжували перебувати в радянських трудових таборах для військовополонених, через те, що радянська влада розглядала їх як безкоштовну робочу силу.

9 червня 1940 р. відповідно до наказу В. Чернишова припинили свою «діяльність» табори на території українських земель, військовополонені були переведені в промислово-систему на території Комі АРСР [16, s. 241].

Продовжуючи дослідження теми причин появи українців у складі Армії генерала Андерса неможливо оминати питання

радянських репресій проти польських громадян в період з вересня 1939 року до червня 1941 року.

Репресивні акції послідували після укладення радянсько-німецького пакту Молотова-Ріббентропа, нападу Німеччини на Польщу і захоплення Радянським Союзом у вересні 1939 р. східних територій довоєнної польської держави. Хоча СРСР і не оголосив війну Польщі, проте в полон було взято близько 240 000 польських військовослужбовців. Згодом, на колишніх польських територіях почалася ще одна репресивна акція – масові арешти серед цивільного населення. В результаті чотирьох операцій насильницької висилки, проведених в 1940-1941 рр., в спецпоселеннях і під адміністративним наглядом НКВС в північних і східних районах СРСР опинилася велика кількість громадян довоєнної Польщі, серед яких значну частину становили етнічні українці. В майбутньому саме ці спецпереселенці та адміністративно-вислані громадяни Другої Речі Посполитої становитимуть основу для формування Армії генерала Андерса.

За даними російського історика А. Гур'янова, отриманими в результаті дослідження різних джерел, число виселених польських громадян становить близько 320 000 [17, s. 114]. Згідно даних російських істориків О.Горланова та А.Рогінського відомо, що українці (19 982 особи) на території західних областей УРСР становили другу за чисельністю, після етнічних поляків, групу репресованих осіб, котрі були депортовані в глиб Радянського Союзу в період з вересня 1939 року до червня 1941 року [2, с. 78].

Описавши основні причини появи українців на території майбутнього формування Армії генерала Андерса хотілося б зосередити увагу на процесі створення польської добровольчої армії та безпосередній участі в ній українців. Перша спроба створити польське військове з'єднання на території СРСР відбулася осінню 1940 року. 2 листопада 1940 р. Л.Берія, виконуючи вказівки Й.Сталіна, звернувся до нього з пропозицією сформувати дивізію з утримуваних в СРСР польських військовополонених і використовувати її в разі зіткнення СРСР з Німеччиною [26, s. 40]. Проте Й.Сталін, побоюючись спровокувати напад Німеччини на СРСР, не поспішав зі

створенням польського військового формування. Напад Німеччини на СРСР спонукав радянське керівництво піти на співпрацю з польським емігрантським урядом В.Сікорського.

1 серпня 1941 р. в Москві розпочалися перемовини щодо формування польської армії на території СРСР. Від радянської сторони переговори вів уповноважений Генерального штабу Червоної армії генерал-полковник А. Василевський, з польської сторони – начальник польської військової місії генерал-майор С.Шишко-Богущ. 6 серпня 1941 р. командує польської армії в СРСР був призначений генерал В.Андерс. Головною метою угоди було створення в найкоротший строк на території СРСР польської армії, призначеної «для сумісної з військами СРСР і інших союзних держав боротьби проти Німеччини» [4, с. 217]. 12 серпня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ про амністію громадян колишньої Другої Речі Посполитої, що перебували в ув'язненні та спецпоселеннях на території Радянського Союзу. В цей же день Раднарком і ЦК ВКП (б) прийняли постанову «Про порядок звільнення та направлення польських громадян, що амністуються згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР» [26, с. 76]. Призову до новоствореного формування підлягали солдати і офіцери Війська Польського, що знаходилися в таборах для інтернованих; молодь призовного віку з числа засуджених і висланих в адміністративному порядку в період 1939-1941 рр. з районів Західної України і Західної Білорусі. Змішані радянсько-польські призовні комісії розпочали набір до військового формування в Грязовецькому, Суздальському і Старобільському таборах, де знаходилися військовополонені польські солдати [3, с. 124].

Відомо, що питання про те, кого вважати польськими громадянами, із самого початку стало гострою радянсько-польською суперечністю. Польська сторона вважала такими усіх жителів в межах Другої Речі Посполитої до 31 серпня 1939 року. Натомість радянська сторона керувалася Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 листопада 1939 р., згідно якого колишні польські громадяни, які знаходилися на території західних областей України і Білорусі з моменту входження цих областей до складу СРСР 1-2 листопада 1939 р. – вважалися

громадянами СРСР. Напруження викликало питання участі у складі майбутнього військового формування представників національних меншин, зокрема українців, білорусів та євреїв. Різко негативно до участі українців у складі Армії генерала Андерса ставилася радянська сторона. Аби бути впевненими в тому, що польські призовні комісії не будуть приймати українців до складу польської армії, радянська влада створила перелік умов прийому осіб до польської армії від 14 серпня 1941 року [24, с. 3].

Варто зазначити, що у перших сформованих частинах польської армії, представники національних меншин становили більше половини всього складу військового формування. У книзі «Без останньої глави», яка описує історію польського військового формування в СРСР, генерал В.Андерс пише наступні слова: «Безліч труднощів виникло у мене, коли з самого початку до нашої армії почали стікатися численні національні меншини» [9, с. 99].

На виконання домовленостей Й.Сталіна з В.Сікорським, Державний Комітет Оборони 25 грудня 1941 р. прийняв спеціальну постанову «Про польську армію на території СРСР», яка визначала її чисельність у 96 000 осіб. У постанові зазначалося, що в армію можуть призватися громадяни польської національності, які проживали до 1939 р. на території Західної України і Західної Білорусі. При цьому підкреслювалося: «Громадяни інших національностей, що проживали на цих територіях, в призові до польської армії не підлягають» [26, с. 40]. З тих пір, представники інших національностей розцінювалися як радянські громадяни, тому вони не могли бути призвані до складу польської армії.

У перші дні січня 1942 р., представники Середньоазіатського військового округу, оприлюднили в ході прес-конференції два рішення вищих радянських властей стосовно призову до польської армії в СРСР. У першому говорилося про те, аби проводити набір до польської армії лише через радянські військкомати, а не безпосередньо через польські дивізії. Друге рішення визначало та конкретизувало радянськими властями, тих осіб, котрі належали призову до польської армії. Згідно цих рішень, повне право приєднатися до армії мали польські

громадяни, котрі проживали до 1 вересня 1939 р. на захід від лінії Молотова-Ріббентропа, а також польські громадяни з території радянської окупації, що мали польську національність. Українців, євреїв, білорусів – колишніх польських громадян, незалежно від того, що вони проживали на території радянської окупації позбавляли права служити в польській армії [23, s. 210].

На мою думку, створення відмінностей для польських громадян, що проживали на схід і на захід від лінії Молотова-Ріббентропа та відмова у призові громадянам не польського походження було політичним актом, оголошеним Радянським Союзом з метою збереження держави в межах інкорпорованих територій Польщі восени 1939 року. Аналіз джерел доводить, що багато українців добровільно вступали до польського військового формування у зв'язку з сильною, і цілком зрозумілою антипатією до радянської влади та її інститутів. Можна стверджувати, що однією з найважливіших причин участі українців у складі Армії генерала Андерса було бажання уникнути радянського ярма. Крім того, про представників національних меншин у польській армії говорили і інші високопоставлені посадові особи, зокрема командир 5-ї Дивізії, генерал М.Борута-Спехович. На прес-конференції 20 серпня 1941 р. генерал підкреслив, що до новоствореної армії прибувають люди різного віку і національностей: українці, євреї, білоруси [10, k. 46]. Трохи пізніше, 12 жовтня 1941 р. генерал М.Борута-Спехович заявив: «Якщо наша армія прийняла українців, євреїв або білорусів і вони хочуть віддати своє життя для наших цілей, то вони є повноправними громадянами польської держави» [25, s. 182]. Багато інших польських офіцерів зазначали, що польська армія прийняла до себе всіх тих, хто має польське громадянство, і національність не відіграє ніякої ролі. В даному питанні найбільшим прихильником участі національних меншин в складі військового формування був польський посол в СРСР – С.Кот, який заявляв: «Польща завжди матиме в своєму національному складі українців, євреїв та білорусів» [22, s. 251].

Потрібно також зазначити, що на більш низькому рівні командирів ставлення до солдатів не польської національності, зокрема українців, які відкрито заявляли про своє українське

походження, часто характеризувалося як підозріле у нелояльності до майбутньої польської держави. Відомо і про дискримінацію військовослужбовців православної віри, та тих хто декларував власне не польське походження. Це стало причиною того, що багато українців, які служили в Армії генерала Андерса приховували власну національну приналежність під час призову до армії, та й на протязі усієї війни [6, с. 110].

Отож, вільний набір представників національних меншин до польської армії тривав тільки перші кілька місяців після створення польських частин, в той час коли призовниками були в основному колишні військовополонені, або жителі спецпоселень та утримувані в радянських в'язницях. Незабаром стало складніше – СРСР визнав свою помилку у дозволі набору до польської армії жителів Західної України та Західної Білорусі не польської національності. У Кремлі зрозуміли, що дозволивши мобілізацію всіх жителів Західної України чи Західної Білорусі до польської армії, тим самим СРСР висловлює свою згоду на повернення цим особам польського громадянства, і таким чином негласно визнає ці території, як польські. Звільнення українців з таборів і спецпоселень та дозвіл на їх мобілізацію до польської армії могли викликати негативні наслідки в майбутньому. Адже в ході повоєнних дебатів, представники національних меншин змогли стати «козирем» для польського уряду у своїх претензіях на території «східних кресів». В той час, на думку деяких польських політиків, українці та білоруси – солдати Армії генерала Андерса – могли стати аргументом на користь того, щоб залишитися на своїй батьківщині в післявоєнній Польщі. У той же час Радянський Союз втратив би право бути «визволителем західних українців і західних білорусів», та усі свої досягнення у справі «об'єднання українських та білоруських народів» [22, s. 272].

Командування польської армії чітко розуміло небезпеку заборони вступу до військового формування представників національних меншин, зокрема українців. Позицію радянської сторони розумів і командувач польською армією – генерал В.Андерс. Перебуваючи 2 грудня 1942 р. в Багдаді, в листі до генерала В.Сікорського командувач зазначав: «Не визнаючи наші національні меншини, не допускаючи радянських громадян до їх

включення в польську армію, Радянський Союз вирішує долю наших східних кордонів, і зовсім не показує лояльних і дружніх відносин до польської справи» [15, с. 214].

Варто зазначити, що після остаточного формування та вимушеної евакуації польських підрозділів з Радянського Союзу на територію Ірану, генерал В.Сікорський 12 вересня 1942 р. затвердив нову організацію польської армії на Близькому Сході, надавши усім частинам єдину назву – Польська армія на Сході [25, с. 521]. Слід зазначити, що перебування Армії генерала Андерса на території Ірану було нетривалим. З часом польське військове формування було переведене на територію Іраку.

Для визначення точної кількості українців, які служили в Армії генерала Андерса, релігійна приналежність солдата є одним з найважливіших визначників національності. Тому, зі значною долею вірогідності, можна стверджувати, що представники греко-католицької та православної конфесії були українцями або білорусами у складі Армії генерала Андерса. Українці в основному були родом із земель Галичини та Волині, а саме із сіл і малих містечок. У грудні 1942 р. командування польської армії сформувало список національно-релігійної приналежності вояків даного формування, в якому число православних воїнів, не польського походження налічувало 1144 осіб. Згідно архівних даних відомо, що в кінці 1942 р. на території Іраку в Польській армії на Сході, чисельністю 67 700 офіцерів і солдатів, 336 військовослужбовців були українцями, в тому числі 2 офіцери. Етнічні меншини в Польській армії на Сході становили 4978 офіцерів і солдатів. У цій групі, євреї становили 71%, 16% – білорусів, українців – 12%, представників інших меншин – 1%. Із загального числа 67 700 офіцерів і солдатів, етнічні меншини склали 7,3%, у тому числі 5,2% євреїв, білорусів – 1,2% і 0,9% українців. Кількість українців у польській армії, становила 336 військовослужбовців. Однак, 1231 солдат ідентифікував себе, як представник польської національності, але з православним віросповіданням [18, к. 72]. Швидше за все, це були полонізовані українці та білоруси.

Про мужність українців у складі Армії генерала Андерса свідчить їхня участь у битві під Монте-Кассіно, яка відбувалася у

квітні-травні 1944 року. Під час військових дій на Апеннінському півострові українці проявили справжній героїзм, про що свідчать військові відзнаки. Наприклад, українець А.Лайко був нагороджений польською медаллю «Хрест з мечами» за участь у битві під Монте-Кассіно. Такої ж нагороди удостоївся Ю.Андрєєв. Активну участь у взятті Монте-Кассіно брав українець Ю.Кульчинський [19, к. 52]. На жаль, визначення національної приналежності загиблих, ускладнене, адже на могилах полеглих вказувалося лише ім'я та прізвище, військова частина і дата смерті, без жодного фіксування національної приналежності військовослужбовця.

Варто зазначити, що кількість православних військовослужбовців у складі Армії генерала Андерса постійно зростала. Після переправи польського військового формування на територію Італії та проведених активних бойових дій, керівництво армії провело кількісний та релігійний перепис серед військовослужбовців. Згідно архівних статистичних даних, у вересні 1944 р., польське військове формування налічувало 2344 солдатів та офіцерів православного віросповідання [20, к. 32].

У червні 1946 р. було проведено останній перепис військовослужбовців не католицького та греко-католицького віросповідання. Згідно статистичних даних кількість православних вояків становила 2417 осіб, греко-католиків – 1027 осіб [21, к. 64].

Слід зазначити, що мої спроби визначити причини появи та підрахувати кількість українців серед солдатів Армії генерала Андерса не мають цілі штучно завищити їхню чисельність або дистанціюватися від інших польських солдатів. Навпаки, показуючи боротьбу українців у складі Армії генерала Андерса, перш за все моєю метою є повалення затьяжного міфа, який існував в радянській історіографії та обмежував участь українців у Другій світовій війні лише боротьбою в складі Червоної армії та в радянських партизанських з'єднаннях. Радянська історіографія також часто зазначала про складні польсько-українські відносини. Однак, як доводить історія, українці боролися за перемогу над нацизмом у складі польської Армії генерала Андерса, що свідчить про взаєморозуміння та спільні ідеали обох народів.

Джерела та література

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави / Тарас Бульба-Боровець. – Вінніпег: Ін-т Дослідів Волині, 1981. – 327 с.
2. Горланов О., Рогинский А. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939-1941 гг. / О.Горланов, А.Рогинский // Репрессии против поляков и польских граждан. Исторические сборники «Мемориала». – М.: Звенья, 1997. – Вып. 1. – С. 77–113.
3. Гутман И. Евреи в Армии Андерса, сформированной в СССР / И.Гутман // Яд Вашем: Исследования / сост.: Д.Романовский, Д.Зикельберг. – Иерусалим: Национальный мемориал Катастрофы и героизма Яд Вашем, 2010. – Т. 2. – С. 121–176.
4. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. 7 / под ред. И.С. Яжборовской. – М.: Наука, 1973. – 509 с.
5. Загиблі на чужині: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубежом / упоряд.: І.О. Герасимов, Р.Г. Вишневецький, А.П. Конашевич. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2003. – 624 с.
6. Книш З. За чужу справу / Зиновій Книш. – Торонто: Срібна сурма, 1961. – 365 с.
7. Руккас А. Участь українців – контрактних офіцерів польської армії у вересневій кампанії 1939 р. / А.Руккас // Київська старовина. – 2002. – № 3. – С. 90–102.
8. Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów 17 września 1939 r. Działania wojsk Frontu Ukraińskiego. Cz. 2 / red. nauk. S.Jaczyński. – Warszawa: Bellona, 1996. – 387 s.
9. Anders W. Bez ostatniego rozdziału: wspomnienia z lat 1939-1946 / Wladyslaw Anders. – Londyn: Gryf Publications, 1959. – 408 s.
10. Archiwum Akt Nowych, Sygn. 123. Artykuł Gen. Boruta-Spiechowicz o armii polskiej w Rosji, 5 lipca 1941 r. – 2 marca 1942 r., 156 k.
11. Buchała H. Ukraińcy w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny Światowej / H.Buchała // Polska-Ukraina : trudne pytania. T. IX: [materiały IX Międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny

- światowej» (Warszawa, 6-10 listopada 2001 r.)] / red. R.Niedzielko. – Warszawa: Ośrodek KARTA, 2002. – S. 130–143.
12. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), sygn. VIII.800.20.6, 89 k.
13. CAW, sygn. VIII.800.20.189, 150 k.
14. Drymmer W.T. W służbie Polsce. – Warszawa: Gryf, 1998. – 349 s.
15. General broni Władysław Sikorski – generał dywizji Władysław Anders. Korespondencja, 1941-1943 : Wybór dokumentów / red. B.Polak. – Koszalin: Wydaw. Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, 2000. – 325 s.
16. Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1941 / A.Głowacki. – Łódź : Wydawn. Uniwersytetu Łódzkiego, 1998. – 692 s.
17. Gurjanow A. Cztery deportacje / A.Gurjanow // KARTA: Niezależne pismo historyczne. – Warszawa, 1994. – № 12. – S. 114–136.
18. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (IPMS), Notatka w sprawach narodowościowych w Polskich Siłach Zbrojnych z lipca 1943 r.. MON. Biuro Ministra – Wydział Polityczny, sygn. A.XII 28/13, 86 k.
19. IPMS. Dziennik personalny tresc nadania krzyza zasklugi z mieczami z dnia 28. XI.1945, sygn. R318/10, 72 k.
20. IPMS, Zestawienie ilościowe żołnierzy wyznań niekatolickich według stanu z dnia 1. IX. 1944., sygn. A.XII.28/16A, 46 k.
21. IPMS, Zestawienie ogólne żołnierzy wyznań niekatolickich 2 Korpusu i bazy według stanu z dnia 30.VI/1 .VII 1946 r., sygn. A.XI. 13/1, 94 k.
22. Kot S. Listy z Rosji do gen. Sikorskiego / S.Kot. – Londyn : St. Martin's Printers, 1955. – 576 s.
23. Rudnicki K. Na polskim szlaku : Wspomnienia z lat 1939-1947 / K.Rudnicki. – Londyn : PFK, 1986. – S. 216 s.
24. Siemaszko Z. Problemy Polaków w ZSRR. Sprawy narodowościowe. Ukraińcy i Białorusini / Z.Siemaszko // Wiadomości Polskie. – 1986. – 19 kwietnia. – S. 3–10.
25. Wawer Z. Znów w polskim mundurze : Armia Polska w ZSRR, sierpień 1941 – marzec 1942 / Z.Wawer. – Warszawa: Zbigniew Wawer Prod. Film. i Międzynarodowa Szkoła Menadżerów, 2001 – 322 s.

26. Z archiwów sowieckich: Armia Polska w ZSSR, 1941–1942 / opr. W. Materski. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1992. – 127 s.

УДК 943.7.088

А.Слесаренко

**МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА І ЗВ'ЯЗКИ ЗАРУБІЖНОЇ
ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ КІЛ З
ДИСИДЕНТСЬКИМ РУХОМ ТА
НОНКОНФОРМІСТСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ В
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1970-1980-ті РОКИ)**

У статті автор проаналізував підтримку і зв'язки міжнародної громадськості та емігрантських кіл з дисидентським рухом та нонконформістською культурою в Чехословаччині (1970-1980-ті роки). Визначено, що у своїй діяльності чехословацькі дисиденти та незалежні митці спиралися на підтримку емігрантських кіл та міжнародної громадськості. Міжнародні зв'язки дисидентів та діячів незалежної культури, їх багатогранна діяльність на міжнародних форумах на захист миру, участь в акціях на захист прав людини значно збільшили авторитет правозахисного об'єднання Хартії-77 на батьківщині, у Чехословаччині, де репресії та переслідування правлячого комуністичного режиму «нормалізації» унеможлилювали популяризацію діяльності дисидентства та представників нонконформістської культури серед співгромадян. Зв'язки із зарубіжжям дозволили провести у Чехословаччині низку важливих культурно-мистецьких акцій.

Ключові слова: дисидентський рух, нонконформістська культура, Хартія-77, Чехословаччина.

Слесаренко А.В. Международная поддержка и связи международной общественности и эмигрантских кругов с диссидентским движением и нонконформистской культурой в Чехословакии (1970-1980-е годы).

В статье автор проанализировал поддержку и связи международной общественности и эмигрантских кругов с диссидентским движением и нонконформистской культурой в